

RATIO

HISTORIA PHILOSOPHIAE

Colecția **Ratio** este coordonată de
Florin George Călian

EDWARD KANTERIAN

ÎNTRE CREDINȚĂ
ȘI RAȚIUNE
DRAMA FILOZOFIEI
DE LA ERASMUS LA KANT

Traducere din engleză de
Otniel-Laurean Vereș

Prefață și control științific de
Florin George Călian

Ratio et Revelatio
2023

Colecția **Ratio** este coordonată de
Florin George Călian

Coperta: Paula Cionca
DTP: Paula Cionca

Tipărit la Print Expert, Oradea

© Copyright: Ratio et Revelatio, 2023

Imagine coperta I: „Credința și Rațiunea împreună”, Ludwig
Seitz (1844–1908), Galleria dei Candelabri, Vatican

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KANTERIAN, EDWARD

Între credință și rațiune : drama filozofiei de la Erasmus

la Kant / Edward Kanterian ; trad. din lb. engleză de
Otniel-Laurean Vereș ; pref. și control științific de Florin
George Călian. - Oradea : Ratio et Revelatio, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9659-64-9

I. Vereș, Otniel (trad.)

II. Călian, Florin George (pref. ; ed. șt.)

2

Editura Ratio et Revelatio
Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioetrevelatio.com
www.ratioetrevelatio.com

CUPRINS

PREFAȚĂ	7
CUVÎNT-ÎNAINTE	15
INTRODUCERE	
DE LA LUTHER LA HUME	
MOTIVUL SLĂBICIUNII ÎN TRADIȚIA FILOZOFICĂ ȘI RELIGIOASĂ	19
CAPITOLUL I	
PRIMUL CERC: CERITUDINEA MÎNTUIRII	23
<i>Erasmus</i>	25
<i>Luther</i>	28
<i>Problema dovezilor</i>	41
<i>Dezvoltări ulterioare</i>	48
CAPITOLUL II	
AL DOILEA CERC: APARIȚIA ORTODOXIEI PROTESTANTE	53
<i>Consolidarea credinței</i>	54
<i>Întoarcerea lui Aristotel</i>	58
<i>Dezvoltări ulterioare</i>	68
CAPITOLUL III	
AL TREILEA CERC: NOUA ȘTIINȚĂ ȘI FILOZOFIA SA	73
<i>De la Copernic la Montaigne</i>	75
<i>Descartes</i>	84
<i>Reacția la Descartes</i>	88
<i>Spinoza</i>	95
<i>Dezvoltări ulterioare</i>	99
<i>Pascal și Bayle</i>	103

CAPITOLUL IV

AL PATRULEA CERC:

TRIUMFUL ȘI FRAGILITATEA RAȚIUNII	109
<i>Newton</i>	111
<i>Leibniz</i>	121
<i>Pietismul și Thomasius</i>	133
<i>Wolff</i>	140
<i>Boyle și Locke</i>	152
<i>Deismul englez, Hume și ateismul francez</i>	163
<i>Către o concluzie</i>	178

CAPITOLUL V

O DRAMĂ FĂRĂ SFÎRȘIT	183
----------------------	-----

BIBLIOGRAFIE	203
---------------------	-----

INDICE DE NUME	221
-----------------------	-----

PREFAȚĂ

Cartea lui Edward Kanterian este o sinteză concentrată a complicatei relații dintre gândire și credință, rațiune și revelație, în perioada cuprinsă între Renaștere și epoca Iluminismului. Autorul reușește să ofere o istorie concisă unei tradiții de gândire intensă care cu greu poate fi sistematizată într-un mod riguros. Apostolii gândirii premoderne și moderne, sub moștenirea cărora se construiește mentalul intelectual actual, sînt analizați pe rînd. Aceștia sînt: Erasmus, Luther, Montaigne, Pascal, Bayle, Newton, Boyle, Locke, Hume, Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolff și Kant. Însă figuri mai puțin ilustre sînt de asemenea examinate minuțios, cu bibliografia adusă la zi. Pe scurt, avem de a face cu un îndreptar de gândire premodernă, cititorul avînd la îndemîna nu doar bibliografia necesară pentru a aborda istoria acestei perioade, ci și o expunere enciclopedică a celor mai importante direcții de argumentare din zorii intelectualității moderne.

Relația dintre credință și rațiune este explorată atît istoric, cît și conceptual, cartea putînd fi percepută și ca o radiografie a filozofiei europene moderne pînă la Kant, prin care rațiunea filozofică este mai curînd marcată de teme religioase și doar pe alocuri de probleme științifice. Kanterian subliniază constant că avem de a face cu o istorie intelectuală care cu greu se poate defini ca fiind strict filozofică, laică și revoluționar științifică, fiind mai degrabă una care se suprapune și se intersectează cu sistemele – excesiv de multe și pestrițe – de gândire teologică. Însă aceste categorisiri, trebuie adăugat, nu reflectă fidel cultura modernă timpurie, ci mai degrabă modul nostru de receptare și de ajustare a acelu ferment intelectual care a dominat cultura vest-europeană. Temele teologice,

de filozofie naturală și metafizice sînt atît de amestecate, încît de multe ori unele rîspunsuri pe care noi azi le-am cataloga drept științifice nu rîspund decît unor provocări teologice, pe cînd alte soluții filozofico-metafizice nu rîspund decît unor întrebări ce țin strict de discursul teologal. Acest lucru nu trebuie să surprindă, deoarece pentru foarte mult timp în gîndirea europeană, teologia și filozofia s-au suprapus pînă la identitate. O constantă intelectuală a epocii moderne timpurii, demonstrată de savantul Kantian, este una strict teologică (în special legată de rolul și posibilitatea revelației), care a frămîntat pînă și cele mai raționaliste spirite. Altfel spus, gîndirea pre-kantiană este una filozofic-teologică, iar acest lucru e reperabil nu numai la gînditorii consacrați drept filozofi „puri” (e.g. Descartes), care par aparent neîntinați de problematicile teologice, ci și la teologii care încearcă să facă pe cît posibil abstracție de filozofie și istoria ei. Există astfel o relație directă între teologie (în special din partea etosului protestant) și filozofia epocii moderne. Însă nu doar o relație directă care ar fi oarecum de așteptat, ci și o influență ireversibilă din cele mai neașteptate colțuri ale Reformei, cum ar fi Zwingli. Fără programul teologic anunțat de Luther, începuturile și marile interogații ce dau specificitate gîndirii moderne ar fi avut un cu totul alt conținut și ar fi cunoscut un cu totul alt destin intelectual.

Prin urmare, pentru a-l înțelege astfel pe Kant și temele care-l frămîntau nu este suficient a-i citi opera și exegeza analitică ce încearcă să clarifice cît se poate din structura sistemului său filozofic. Mai este necesar un ingredient, și anume tocmai acela legat de *istoria* filozofiei moderne pînă la Kant și a întrepătrunderii acesteia cu gîndirea teologică (în special cea luterană și reformată).

Aceste întrepătrunderi sînt parțial abordate de către kantianism și exegeză, cel mai adesea fiind martorii unei reconstrucții istorice unilaterale, care pune accentul pe un crescendo al filozofiei raționaliste de la Descartes pînă la Kant prin antiteza acesteia cu empirismul. Or, în erudita carte a lui Kanterian vedem că filozofia și discursul gîndirii moderne, fie el de tip raționalist sau empirist, s-au șlefuit prin contactul direct cu interogația teologică. Acest *Weltanschauung* teologic nu numai că a zdruncinat și restructurat social începuturile epocii moderne, dar a constituit și sursa de referință pentru cele mai provocatoare minți din istoria filozofiei.

Avînd în vedere aceste coordonate, este de multe ori neadecvat să studiezi argumentele filozofilor doar de dragul argumentației, fără a vedea *cine* exact formulează un anumit tip de argument, *de ce* și în *ce* context. Dacă nu am ști cine este autorul textului, acest lucru ar fi permisiv, poate chiar ideal, însă atunci cînd argumentul poate fi localizat și atribuit, contextul poate clarifica foarte mult, poate chiar mai mult decît intenția textului. Desigur că argumentul are valoare în sine și trebuie evaluat în funcție de validitatea lui, însă acest lucru s-ar putea realiza doar dacă argumentele filozofice ar fi lansate anonim, fără a ști cine le formulează. Însă chiar și într-o astfel de situație, tot ne-am întreba de ce acest gen de argumente au fost formulate într-un anumit moment și nu mai devreme sau mai tîrziu. Gîndirea filozofică, în esență rațiunea, are propria ei poveste, i.e. tradiție (precum teologia creștină care-și construiește identitatea pe două axe: Scriptura și tradiția sinodală, acestea fiind îngemănate) și de aceea de cele mai multe ori filozofii nu pot fi înțeleși în totalitate în afara contextului tradiției lor de gîndire. Această subliniere a factorului tradițional-con-

textual în filozofie merge oarecum în răspăr cu modul curent de exegeză care oferă înțietate doar argumentării. Un fel de *solum argumentum* și doar atât. Or, exegeza oricărui argument trebuie să țină cont, însă nu la modul absolut, și de emițător, dar mai ales de cadrul intelectual în care se alcătuieste conținutul de gândire respectiv. Acest cadru se poate lărgi în multe direcții, însă în cazul de față contextul metafizic-religios este cel care are o importanță primară. Altfel spus, filozofia are o istorie și nu poate fi concepută în afara ei, iar cartea lui Kanterian subliniază incredibil de convingător acest lucru.

Chiar și atunci cînd Immanuel Kant reconsideră metafizica și argumentează împotriva posibilității unei cunoașteri transcendente (în special legată de cunoașterea existenței lui Dumnezeu), acest mod de a problematiza și raționa este tributar unei gândiri filozofico-teologice, care este frămîntată de probleme similare, în timp ce răspunsurile obținute anunță mai mult sau mai puțin idealismul critic. S-ar putea conchide că avem de a face indubitabil cu o prelungire a apologeticii în sînul raționalismului. Cu alte cuvinte, „revoluția copernicană” kantiană nu poate fi gîndită în afara preistoriei ei intelectuale care coboară pînă în zorii epocii moderne. Această preistorie îi anunță pe Kant și multe din temele sale. Revoluția kantiană este de fapt punctul final al unei revoluții începute cu cîteva secole mai devreme. Soluțiile lui Kant sînt clar diferite, însă modul de formulare a problemelor este specific pre-kantianismului. Din acest motiv, și Kanterian subliniază foarte clar acest lucru, Kant nu poate fi înțeles fără problematica teologică (în special cea de tip protestant și pe alocuri chiar pietist) care frămîntă filozofia modernă timpurie, dar și Collegium Fridericianum (în special prin Martin

Knutzen) unde Kant a studiat în tinerețe. Kant este astfel un produs al propriului oraș, Königsberg, dar și al propriei epoci. Mai concret, arată Kanterian, al acelei *Schulphilosophie*, un curent intelectual și pedagogic, care și-a avut rădăcinile în reformele luterană și calvinistă și care a dominat spațiul german mai bine de un secol înaintea lui Kant. Aici Kanterian merge oarecum în răspăr cu tot efortul filozofiei anglo-saxone (care-și are în cele din urmă rădăcinile în Școala de la Margburg și exponentul ei, Hermann Cohen) care-l înfățișează pe Kant ca pe un gânditor aproape contemporan cu noi și în cele din urmă secular. Concepte filozofice care par în esență stric kantiene sînt determinate istoric, în acest caz, teologic. Nu a apărut de nicăieri dialectica transcendentă, ba mai mult, aparenta neutralitate cu privire la întrebări fundamentale religioase este mai degrabă legată de revoluția teologică luterană, decît de revoluția științifică. Contextul determină nu doar conținutul interogativ, ci și modul de formulare. Cu toate că răspunsurile oferite nu sînt de factură teologală, totuși turnura critică kantiană trebuie regîndită, în virtutea arheologiei ideative propuse de Kanterian. Fie că ne place sau nu, gîndirea lui Kant este mai aproape de teologie decît de știință, cum de altfel sînt cei mai importanți gînditori premoderni și moderni. Cu alte cuvinte, Kant ar aparține mai mult evului mediu, decît iluminismului. Prin modul în care este contextualizată gîndirea kantiană, cartea amintește de ceea ce Allan S. Janik și Stephen S. Toulmin realizează în *Viena lui Wittgenstein* (publicată în 1973, ed. rom. 1998, Humanitas).

O altă idee care se ivește din lectura acestei cărți este faptul că rațiunea nu stă în opoziție cu credința, ci cu iraționalul. Același lucru se aplică și revelației care-și

găsește opusul în absența revelației și nu în prezența raționalului. Deși aceste dihotomii sînt făcute din perspectiva raționalității, rațiunea însăși ajunge la concluzia că intelectul uman dovedește o „slăbiciune” cu privire la cunoaștere în general. Să nu ne lăsăm totuși amăgiți, neputința rațiunii poate fi depistată doar de spiritele fin raționale, nu orice ignoranță putînd trece drept o scuză. Kanterian insistă asupra unei tradiții, obnubilată oarecum de încrederea pozitivistă în capacitățile raționale, care caracterizează *slăbiciunea epistemică umană*, tradiție care începe cu Erasmus, dar mai ales cu Luther (prin coruperea umană) și se concretizează prin sentințele lui Kant. Mai mulți autori, însă nu doar cei teologali, insistă sau acceptă această fragilitate a noastră în fața cunoașterii. Prin urmare, există lucruri care rămîn permanent necunoscute firavei rațiuni chiar și atunci cînd folosim rațiunea să demonstrăm asta. Cu toate acestea, în zorii gîndirii moderne, tensiunea dintre credință și gîndire, dintre rațiune și revelație nu trebuie gîndită antinomic, adică nu trebuie să proiectăm la acești autori distincția absolută cu care se operează acum.¹ Relația dintre ele două este una de îngemănare, în care rațiunea nu poate fi gîndită fără revelație și invers. În cele din urmă, la fel cum filozofia antică nu s-a putut desprinde pe deplin de fundalul ei mitologico-religios, și începuturile filozofiei moderne stau sub zodia religiosului, în speță, a creștinismului. De fiecare dată cînd filozofia vrea să se redefinească (ori reinventeze), are de înfruntat teologia. S-a scris mult despre contaminarea teologiei de către filozofie, însă, odată cu cartea lui Kanterian, ar trebui regîndită

¹ Vezi în acest sens dezbateră între doi filozofi, unul teist, iar altul ateu, Alvin Plantinga și Daniel Dennett în *Știință și religie. Sînt ele compatibile?*, postfață de Mircea Flonta, ed. Ratio et Revelatio, 2014.

— | | —

istoria filozofiei și din perspectiva inversă, a lipsei de imunitate a filozofiei în fața teologicului. Acestea fiind spuse, cultura europeană are ca fundament eterna problemă a relației dintre rațiune și intuiția religioasă, iar din foarte multe puncte de vedere, cartea lui Kanterian este cea mai bună introducere în acest subiect în limba română. O lectură necesară pentru oricine este interesat de începutul și dinamica filozofiei moderne.

Florin George Călian

CUVÎNT-ÎNAINTE

Studiul filozofiei lui Kant are o respectabilă tradiție în România, coborând pînă la începutul secolului al XIX-lea. Gheorghe Lazăr nu a fost doar primul cărturar care a ținut cursuri de filozofie în limba română, ci și primul care, începînd cu 1818, l-a predat pe Kant în limba română. Alții, cum ar fi Eufrosin Poteca și Simion Bărnuțiu, i-au urmat exemplul. A fost nevoie de ceva timp pînă când texte sistematice despre Kant să fie publicate de români în limba lor maternă, începînd, se pare, cu disertația lui Gheorghe Ionescu din 1889, *Teoria ideilor de timp și spațiu după Kant și adversarii lui*, urmată la scurt timp de lucrarea lui Petre P. Negulescu, *Critica apriorismului și a empirismului* (1892). Traducerile operelor lui Kant au avut și acestea nevoie de timp. În 1881, David Almogen a tradus un fragment din *Visurile unui vizionar*, iar în 1901 Titu Maiorescu a redat un capitol din *Spre pacea eternă*. Maiorescu și, înaintea lui, Eminescu, au tradus fragmente din *Critica rațiunii pure*, dar pe care nu le-au publicat. În acei ani de început, gînditorii români păreau să nu se fi simțit suficient de încrezători pentru a reda *magnum opus*-ul lui Kant în limba lor, care era, din perspectiva expresivității filozofice, încă într-o perioadă de gestație. Părți din *Religia în limitele rațiunii* se publică în 1912, pentru ca în 1917 să se traducă pentru prima dată o lucrare integrală a lui Kant, *Spre pacea eternă*. Nici titlul, nici anul publicării acesteia din urmă poate nu sînt întîmplătoare. În perioada interbelică au fost traduse mai multe lucrări fundamentale, inclusiv *Întemeierea metafizicii moravurilor*, în 1929, și în final, în anii 1930, toate cele trei Critici. În 1936, Noica traduce din limba latină disertația lui Kant, *Despre forma și principiile lumii sensibile și ale celei inteligibile*. Mai mult, începînd cu anii 1890 încep să apară un număr tot mai mare de studii despre Kant,